

Євгенія Буркова

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС Л. ШЕСТОВА (“Ф. Достоевський і Ф. Нітше”)

У статті актуалізовано проблему особистісної самосвідомості Л. Шестова як літературного критика, акцентовано увагу на його статтях, пов'язаних з життєвим і творчим шляхом Ф. Достоевського. Розкриваються аспекти бачення Л. Шестовим художньої реальності Ф. Достоевського.

Ключові слова: критика, людина, реценція, автор, свідомість.

The problem of personal consciousness of L. Shestov as the literary critic is the main in this article. Attention is accented on his articles, related to the vital and creative way of F. Dostoevsky. The aspects of L. Shestov vision open up artistic reality of F. Dostoevsky.

Key words: criticism, man, reception, author, consciousness.

Антропологічний дискурс передбачає звернення критика до персонифікованого письменника. В інтерпретаційній практиці Л. Шестова особливе місце належить статтям про Ф. Достоевського (“Достоевський і Нітше (філософія трагедії)”, “Подолання саморчевидностей (До століття народження Ф. Достоевського)”, “Пророчий дар” та ін.). До творчості письменника критик звертається у зв'язку з дослідженням екзистенційних проблем у світовій літературі і культурі. Ф. Достоевський близький Л. Шестову за трагічним світовідчуттям, чуттєво-іраціональним осмисленням людини і її взаємозв'язків зі світом і Богом. Статті критика про Ф. Достоевського відбивають концепцію знання і віри, сакрального і профанного, життя і смерті.

Відмітимо, що до проблеми “Ф. Достоевський і Л. Шестов” звертаються такі дослідники, як В. Лашов [9], С. Сендерович [15], Є. Шварц [15], Я. Головин [7]. Ряд робіт з цієї проблеми опублікований в журналі “Lev Shestov”.

В той же час нам представляється важливим розглянути наступні питання: чим обумовлений інтерес Л. Шестова до особи Ф. Достоев-

ського і його розуміння людини; яким чином в творчості письменника проявляється діалогічність авторської свідомості (Я — Інший) та її реценція в статтях Л. Шестова; як позначаються засадничі опозиції Л. Шестова “раціонально-чуттєве”, “космос-хаос”, визначені критиком в судженнях про письменника.

Літературну діяльність Ф. Достоевського Л. Шестов поділяє на 2 періоди:

1) від “Бідних людей” до “Записок із мертвого будинку”;

2) від “Записок із підпілля” до “Пушкінської промови”.

1-й період критик аналізує загалом, більший інтерес для нього представляє 2-й, оскільки в ньому відбилася внутрішня духовна криза Ф. Достоевського, пов'язана з проблемою пам'яті, переосмисленням системи ціннісно-сміслових орієнтирів. У цей період Ф. Достоевський “пішов в самотність, щоб врятуватися від того підпілля, в якому приречені жити усі, від світу, виправданого розумом” [17; 49]. У цей період мотив підпілля і підпільної людини стає центральним, з точки зору Л. Шестова, в романах письменника.

Помітимо, що цікавить Л. Шестова не стільки фактографія і простий життєпис, скільки виявлення через окремі моменти життя і творчості Ф. Достоевського філософії трагедії буття, внаслідок чого виникає герой екзистенційної свідомості.

Екзистенція письменника найвиразніше, з точки зору Л. Шестова, проявляється у “Записках з підпілля”. Критик пише, що саме в цьому тексті звучить крик жаху, що “роздирає душу, вирвавшись у людини, яка несподівано переконалася, що все життя брехала”. [17; 95]. А. Скафтимов помічає, що Достоевський і в Настасі Пилипівні, і в Іполіті (в усіх своїх “гордівниках”) розкриває муки туги і самотності, що виражаються в непохитному потягу до любові і співчуття, і цим доводить, що людина перед обличчям внутрішнього інтимного самопочуття (сам себе прийняти не може), не освячуючи себе сам, болить собою і шукає освячення і санкції собі в серці іншого” [16; 59]. Відбувається самозречення героя. В. Табачковський називає у зв'язку з цим “Записки із підпілля” “антропологічним підпіллям” [13; 155]), де створюється екзистенційна ситуація онтологічної самотності.

Л. Шестов зосереджує увагу на примітці до “Записок із підпілля”. Вона цікавить критика як носій парадоксального початку: автор по-

переджає читача про вигаданість “автора записок і самих записок” [17; 55], що викликає, з точки зору Л. Шестова, протилежний ефект: читач переконується в абсолютній реальності персонажа. Таким чином, форма примітки носить характер сугестії. В зв'язку з цим Л. Шестов вказує на особливу форму викладення в творах Ф. Достоевського, яка стає варіантом примітки. У ній звучать істерично “надзвичайно високі ноти, неприродний крик” [17; 72], що допомагають створювати перехід від раціональних міркувань до чуттєвого. Саме “Записки з підпілля” для Л. Шестова стали знаком переломного етапу в житті і творчості Ф. Достоевського. Очевидна тут паралель з оцінкою Л. Шестовим долі Г. Ібсена і його драми “Коли ми, мертві, пробуджуємося”, в якій відбувається відмова від минулого, падіння в безодню невідомого.

Помітимо, що для Л. Шестова подібні кризові стани відбуваються за схемою:

падіння → екзистенційний жах → розрив із минулим

В. Лашов відмічає у зв'язку з цим звернення Л. Шестова при описі людини у Ф. Достоевського, до таких понять, як страх божевілля, втеча від повсякденності, “ходіння по краю” і людське “підпілля”, гостре і раптове переживання жаху смерті і боротьба з “всесвітністю”, проблеми великих сенсів і достовірності світу і людини. Так, як відмічає М. Бахтин, кажучи про підпільну людину: “Вона знає, що останнє слово за нею. Її самосвідомість живе своєю незавершеністю, своєю незакритістю і невирішеністю” [3; 105].

Л. Шестову в творах Ф. Достоевського, якого Т. Касаткіна називає великим антропологом [9], цікава, передусім, сутність людського переживання, пов'язана з поняттям психологізму, який він розглядає як концентрацію на внутрішньому світі персонажів і авторській свідомості.

Відмітимо і звернення критика до поняття “фантастичне”: “сутність фантастичного адже і полягає в найнесподіваніших метаморфозах, коли “ніщо” на наших очах якимось незрозумілим, дивним чином перетворюється на найважливіше. Так було у Достоевського” [18; 89]. Л. Шестов вважає, що фантастичне — це не стільки формальний показник твору, скільки спосіб досягнення людиною (= автором) божественного через занурення в ірреальне, ірраціональне. При цьому,

як вказує Н. Раковська: “Точка зору автора і героя Л. Шестовим часто не розрізняються” [14; 251]. У зв'язку з чим з'являються неподільні поняття: “Достоевський-Раскольников”, “Достоевський-Ставрогін”, “Достоевський-Іван” — системи персонажів, що свідчать про отождоження з авторським початком в творах письменника: “И в самом деле, разве этот бьющий себя кулачонками в грудь ребеночек ужаснее, чем Достоевский-Раскольников” [17; 215]. Проте в цілому “Ідейна позиція автора формує світогляд персонажів роману” [5; 55]. Невипадково М. Бахтін назвав романи Ф. Достоевського “романами ідей” [3; 95], у яких відбувається взаємопроникнення голосів героїв. Л. Шестов вважав головних персонажів романів масками автора. Автор “приміряє” (створює) різні характери, у рамках яких кожна з його ідей розвивається по-своєму (іноді — несподівано для самого Ф. Достоевського). У зв'язку з цим М. Бахтін [3] відмічає поліфонізм письменника як художній полілог в творі, розмову і взаємопроникнення голосів героїв і авторського голосу.

Аналізуючи роман “Біси”, критик вважає, що головним героєм є “великий і загадковий мовчальник і стовпник Кирилов” [18; 77]. З ним пов'язаний один з основних парадоксів у творчості Ф. Достоевського: герой, що стоїть на правильному шляху, кінчає життя самогубством. Для Л. Шестова Кирилов — головний бунтар проти сили розуму. Цікавою є думка В. Подороги: “Поріг” — символ миттєвості, стану перехідного: розділяючи, поріг сполучає буття і небуття. Експеримент Кирилова виявляє значущість повної зупинки часу, перехід в необмежену тривалість як вищий стан буття” [12; 378]. Такий бунтар в концепції Л. Шестова зазвичай приходиться до Бога або божеволіє, але не до самогубства, тому для Л. Шестова несподіванкою стає фінал життя героя. З точки зору критика, він обумовлений, мабуть, тим, що герой-бунтар як душевний тип людини переходить не в духовний тип, а несподівано падає до плотського.

У статті “Подолання самоочевидностей (До століття народження Ф. М. Достоевського)” [18] Ф. Достоевському і Л. Шестову близький шлях Олексія. Для критика він, з одного боку, характер, пов'язаний з розумінням народної віри, з іншого боку — з прозріннями самого Ф. Достоевського. Критик приводить наступний епізод як доказ: коли Олексій ішов з келії померлого Зосими, то “Тишина земная как бы сливалась с небесною, тайна земная соприкасалась со звездною...”

Алеша стоял, смотрел и *вдруг, как подкошенный*, повергся на землю...” [8; 301] Цікаво, що В. Подорога називає ці стани в прозі Ф. Достоевського “малим типом смерті” [11; 378–379], тимчасовим випаданням з реальності з наступним відродженням, оновленням. Дослідник зв’язує подібні моменти з кризою свідомості, обумовленою хворобою письменника. Ця точка зору близька Л. Шестову, оскільки він часто відмічав зв’язок між персонажами і хворобливими станами письменника. У цьому плані цікаві судження З. Фрейда, який писав про чотири стани Ф. Достоевського [15] (художник, невротик, мораліст, грішник), сполучені в одне ціле. Л. Шестов також аналізує творчість Ф. Достоевського як складний комплекс фізичних, душевних і духовних явищ.

Пороговим персонажем називає Л. Шестов Дмитра, оскільки він репрезентує складний перехід людини з плотського рівня — на духовний. Згідно з концепцією критика, цей перехід пов’язаний з ірраціональним мисленням героя, який прагне відмовитися від мислення, загнаного в рамки норм.

Показовим для критика є ще один фрагмент: “ Он [Алешенька] немного подождал, глядя вслед брату. Почему-то заприметил вдруг, что брат Иван идет как-то раскачиваясь и что у него правое плечо, если сзади глядеть, кажется ниже левого. Никогда он этого не замечал прежде. Но вдруг он тоже повернулся и почти побежал к монастырю. Уже сильно смеркалось, и ему было почти страшно...”. [8; 235] Перехід від спокійного спостереження за братом Іваном до містичного страху пов’язаний в концепції Л. Шестова з передачею хиткості меж між світом повсякденності і світом Абсурду, впорядкованістю побуту як космосу і хаосу екзистенційного світовідчуття героя. Відмітимо, що В. Ветловська визначає абсолютну тотожність брата Івана сатані (сміх, портретні характеристики, роль спокусника) [6; 59]. Цікавий у даному контексті чинник страху Олексія — як носія страху самого автора. В. Подорога вважає, що страх Ф. Достоевського — “страх глибоко вкорінений, страх втрати себе” [12; 390].

Нам здається, що саме ця перехідність, пороговість, яка так часто наявна в творах Ф. Достоевського, можливість існування внутрішнього світу персонажа одночасно як людського і бісівського, людського і божественного стала однією з домінант свідомості і самого Л. Шестова.

Таким чином, критик створює свою типологію персонажів в романах Ф. Достоевського, спираючись не лише на художній текст, але і на особу письменника, яку критик розглядає в різних проявах. Л. Шестов досліджує переломні моменти в долі Ф. Достоевського, його біографію, епістолярну і мемуарну спадщину.

В той же час внутрішній світ Ф. Достоевського представляється в критичній рефлексії Л. Шестова як єдине ціле природно-біологічного і філософського начал (Ф. Достоевський-людина і Ф. Достоевський-письменник). Завдяки подібному співіснуванню двох начал, критик стверджує важливі для нього поняття абсурду, віри, хаосу, що акцентуються в житті і творчості Ф. Достоевського. Письменник, з точки зору Л. Шестова, у своїх романах зрікається раціонального і для багатьох героїв знаходить ірраціональний вихід з порогових ситуацій.

Для дослідження творчості Ф. Достоевського критик включає у свій текст статті В. Белінського, твори Ж. Санд і французьких ідеалістів (інтертекст). Про це пізніше у своїй роботі “Генезис роману “Брати Карамазови” детально говоритиме на початку XXI століття Р. Белнеп [5].

Таким чином, підсумовуючи сказане, відмітимо, що:

- 1) інтерес для Л. Шестова представляє творчий і життєвий шлях Ф. Достоевського в цілому;
- 2) система персонажів в творах Ф. Достоевського — це система двійників автора;
- 3) засадничими категоріями при аналізі творчості Ф. Достоевського для Л. Шестова є опозиційні пари “повсякденність-Абсурд”, “раціональне-чуттєве”, “космос-хаос”;
- 4) людина Ф. Достоевського в концепції Л. Шестова — це універсум у згорнутому вигляді, основний об’єкт аналізу. Б. Корман у зв’язку з цим писав: “...осмислення людини і світу, характерне для автора в художній прозі Ф. Достоевського, виступає як ядро художньої системи письменника” [10; 49].

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. И др. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. — М.: Наследие, 1994. — 512 с. — С. 5–29.

2. Ахутин А. Одинокий мыслитель Лев Шестов // Вопросы философии. — 2009. — № 7. — С. 25.
3. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Художественная литература, 1972. — 305 с.
4. Бем А. Исследования. Письма о литературе. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 448 с.
5. Бэлнеп Р. Генезис романа “Братья Карамазовы”. — СПб: Академия, 2003. — 263 с.
6. Ветловская В. Поэтика романа “Братья Карамазовы”. — Ленинград: Наука, 1977. — 199 с.
7. Головин Я. Дерзновенная борьба за человека. — М.: Книга, 2009. — 52 с.
8. Достоевский Ф. Братья Карамазовы. — М.: Худож.лит-ра, 1995. — 425 с.
9. Касаткина Т. Характерология Достоевского (типология эмоционально-ценностных ориентаций). — М.: Наследие, 1996. — 336 с.
10. Корман Б. О. Избранные труды по теории и истории литературы. — Ижевск, 1992
11. Лашов В. Метафизика русской литературы Л. Шестова: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора философских наук: 25.10.10. — МГУ, 2010. — 18 с.
12. Литературная энциклопедия терминов и понятий/ под ред. А. Николюк. — М.: Интелвак, 2003. — 3007 с.
13. Подорога В. Мимесис. Материалы по аналитической антропологии литературы. — М.: Логос, 2006. — 688 с.
14. Табачковський В. Полісутнісне ното: філософсько-мистецька думка в пошуках “неевклідової рефлексивності”. — К.: ПАРАПАН, 2005. — 432 с.
15. Раковская Н. Литературная критика: Проблемы теории и истории. — Одесса: Астропринт, 2007. — 304 с.
16. Сендерович С. Я., Шварц Е. М. Кто Канта наголову бьёт (К теме: Лев Шестов и литература 20-го века) // Russian Literature. — North Holland, 1994. — Вип. 7. — С. 22–29.
17. Скафтымов А. Тематическая композиция романа “Идиот”// Творческий путь Достоевского / Под ред. Н. Л. Бродского. — Ленинград, 1924. — 305 с.
18. Фрейд З. Достоевский и отцеубийство // Воспоминания Леонардо да Винчи о раннем детстве. — СПб: Азбука-классика, 2007. — 224 с.
19. Шестов Л. Достоевский и Ницше (философия трагедии). — М.: АСТ, 2007. — 220 с.
20. Шестов Л. Преодоление самоочевидностей (К столетию Достоевского)// На весах Иова. — М.: АСТ, 2001. — 464 с.